گوهـ نادەتە وێ شانۆگەرێی چونکی د خلمەتا وایدانینە . ئەڤجا نڤیسەر حێسیلێن بنی یێن شانۆوا جەهدێ د دانیت دڤێت گەلەکێ شەهرزابت چونکی ئەڤ کارە نە کارەکێ وەسا بساناهی‌یە بەلکی دڤێت یێ زاناو سەرکەفتی بت د نەپەنیێن هونەرێ خوەدا . بو نموونە دبت بو داهینانێ د شانۆوا خوە جهەکێ ڤالاو تایبەتی بهێلت ئانکو گەنگەشە ئانژی تەمسیلکرن دگەل جمهوری دەورەکێ باش دنڤیسینێدا ببینن . ئیتکار عونسورەکێ تازەیەو دەورەکێ گەلەك دبینیت ژ بو گرێدانا پەیوەندیەکا موکوم دگەل خەلکی‌و پشکداریا وانا هۆشمەندانە دکارێ هونەریدا . دگەل هندێرا پێتڤی‌یە لسەر نڤیسەری دراسا درامایی بکەت ئانکو نڤیسینا شانۆیی بدورستی تێبگەهت ژ ڕهو ڕیشاڤە . چونکی گەلەك جارا نڤیسەر دکەڤتە دراڤەکێ وەسا روی بڕوی جمهوری د دەمێ تەمسیلکرنێ ئەو خەلك پێکڤە دێ دەستێن خوە لێکدەن بێ کو تێگەهشتنەکا وەسا بدورستی دوێ مەسەلێ گەهشتبن برەنگەکێ باش‌و زیرەکانە . دراما ڕاست‌و ڕەسەن دمینیت تشتەکێ گەلەك پێتڤی د شانۆوا جەهدێدا نەمازە ئەم دچاڤ پێکەفتنێن خوەدا روی برووینە دگەل جمهوری ، ئەڤجا پێتڤی‌یە ئەم گەلەك چاڤێ خوە بدەینە هندێ‌و بکارین سەرکەفتی بین د پێشڤە چونا گیولێ (ذوق) شانۆیی‌و ئو دتشتێن هویرێن هونەری کو بگونجیت دگەل جڤاتا مەیا نوی .

دگەل ئەڤا رون کری دێ بومە خۆیابت پەیوەندیا موکوم لناڤبەرا روخساری‌و ناڤەڕوکێ د شانۆوا جەهدێدا ، دبینین پێکئینانێن ڤێ شانۆوێ چو جارا داهینانا هونەری پشت گوهـ ناکەت بەلکی هەر گاڤ وێ داهینانێ بەر چاڤدکەت‌و بو پێشڤە بچت . چونکی چاڤ پێکەفتنا شانۆیی دگەل خەلکێ بەرفرەهـ کارەکێ نوی‌یە دولاتێ مەدا نەمازە ئەوێ دڤێت جمهورەکێ نوی خڕ ڤەکەت لدور شانۆوا مە ، ڤێجا ڤێ ئێکێژی دڤێت مروڤ ڕیا خوە ببرت بچاڤەکێ زل‌و تێگەهشتی ژبو روناهیەکێ ژیانا مەیا روژانە ڕوَن کەتن بوان شەمالکێن چو جارا نەهێنە ڤەمراندن .

یاهاتیە وەرگێڕان ژ کوڤارا ـ الاقلام — 6 — 1990
عدد خاص ـ المسرح العربي المعاصر
من تجربتي المسرحية
الشكل والمضمون في مسرح الشارع ـ د ـ سعدي يونس

پەرەسەندنی شانۆ

●

دلاوەر قەرەداخی
ئەکادیمیای هونەرە جوانەکان

●

هەر لە سەرەتاو لەو کاتەوەی کە کۆرپەی مرۆڤایەتی ، لەنێو لانکەی ئەندیشەو خەونە سەوزەکانیدا ، گوێی بۆ لایە لایەی [کارکردن]و هێنانە ئاکامی پێداویستی‌یەکانی ژیانی ڕائەدێرا ، هونەر وەك دیاردەیەکی زیندوو کاریگەری نێو بوونە کۆمەلایەتی‌یەکەی ، شان بە شانی بەری ڕەنجی کارەکەی ڕەنگی ئەدایەوە ...

ئینسان هەر لە کەوتنە ڕێی [کلاوانەیەوە] ، گەرەکی بووە زۆر زێدەتر بنوێنێ لەوەی کە هەبووە ، گەرەکی بووە هەنگاو بەرەو جۆرە گشت گیری‌یەك بهاوێژێ ، بەوەندەوە نەوەستاوە لەنێو ئەلقەی تاکیەتە گۆشەگیرەکەدا لینگ بدات ، بەلکو بەرەو گۆشە نیگای ئەو گشت گیری‌یە نواڕیوێتی کە هیواو خەونەکانی تیادا بینیوەتەوە ... ئەو گۆشە نیگایەی وەك جیهانێکی ڕوونترو دادپەروەرانەتر خۆی لەبەر چاوانیدا نوواندووە ، ئەم جیهانێکی پڕ مانابووە هەر بۆیەشە بەڕووی نەمان‌و فەوتانیدا لەناو بوونە دیاری کراوەکەیدا ، هەلشاخا ، لێرەوە دەوری هونەر لە هێنانە ئاکامی ئەو ئارەزووەدا وەك شتێکی جەوهەری لای ئەو ئینسانە سەرەتایە خۆی ئەنوێنێ ، هەروەك ئەوەی بە هۆی ئەوەوە ، جیهانەکەی دەورو پشتی بگرێتە خۆی‌و [ئەنا] سنوور دارەکە پەیوەستی بوونە کۆمەلایەتی‌یەکەی بکا ..

ئەو ساتەی کە بە ناخی مێژووە دێرینەکەی مرۆڤایەتی دا ڕۆ ئەچین ، ئەوا مێژووی هونەر وەك ئاوێنەیەکی بالا نومای

له ڕەوتی پەرەسەندنی مرۆڤایەتیدا ١

میژووی مرۆڤایەتی دەبینین‌و بە دیارکەوتنی هەر پەرەسەندنێکیش تیایدا ، پرۆسێسی دیالەکتیکی یانەی خۆی‌و کۆمەلەکەیە ، هێندەی هونەر کار لە کۆمەل ئەکاو بەناخی ناتەبایی‌و کێشەو مل‌ملانێکانیدا ، ڕۆ ئەچی ، هێندەش کۆمەڵ ، بە پێی قۆناغە مێژوویی‌و ڕژێمە کۆمەلایەتی یەکە ، هونەرە ڕەسەن‌و ڕاستەقینەکەی خۆی بەدی دێنێ‌و لە خزمەتی ئامانجە کۆمەلایەتی یەکانیدا بەکاری دێنێ .

لەو کاتەداو بەهۆی داهێنانە هونەری‌یەکانەوە ، پێداویستی یە جەمالی‌یەکانیش تێر ئەبن ، هەر لە ڕێگەی ئەو دەورە جەمالی‌یەشەوە گرنگی‌یەتی‌و کاریگەرێتی هونەرو کارە ئایدۆلۆجی‌و کۆمەلایەتی‌و پەروەردەیی‌یەکەی خۆی ئەسەپێنی . هەربۆیەشە لاپەڕەکانی مێژووی هونەری شانۆ ، لە قۆناغەکانی پەرەسەندن‌و بەرەو پێش چوونیدا ئەخشێنین ، یەکەندەردوو دان بەو ڕاستیانەدا ئەنێین‌و پەرەسەندنی ئەو هونەرە شان بەشانی پەرەسەندن‌و بەرەوپێش چوونی مرۆڤایەتی ، لایەنەکانی ڕۆشنبیری‌و کۆمەلایەتی‌و ڕامیاری ، دەبینین‌و پەیوەندی‌یەکی توندو تۆلیش لە نێوانیاندا هەست پێ دەکرێت .

دیارە ئەمەش لەبەر ئەوەیە کە هونەر وەك شێوەیەك لە شێوەکانی [ڕەنگدانەوە]ی واقیع لە هۆشیاری مرۆڤدا بەشداری‌یەکی چالاك‌و زیندووی لە ڕەوتی گۆڕانکاری‌و پەرەسەندنەکانا کردووەو وەك خاوەن وەزیفەیەکی کۆمەلایەتی تەعبیری لە ڕووداوو کارەساتەکانی قۆناغەکەی کردووەو لە هەندێك سات‌و لای هەندێك هونەرمەند هەولی گۆڕین‌و پێش‌خستنی واقیعەکەی داوە . گەر لایەك لە مێژووی شانۆی گریك بدەینەوە ، دەبینین هونەری شانۆ بەسەر دوو بەش‌دا دابەش بووە :ـ ئەوانیش تەراژیدیاو کۆمیدیان ، بابەت‌و کەسەکانی تەراژیدیا بریتی بوون لە ژیانی خواوەندو پالەوان‌و خواپێداوەکان ، ئەمە لەو کاتەدا کە کۆمیدیا چارەسەری تەنگ‌و چەلەمە میللی‌یەکانی ئەکردو زۆربەی کەسەکانیشی لەناو جەرگەی بازارەوە وەرگرتبوو ... لێرەوە دەگەینە ئەوەی بلێین کە هونەری شانۆ لەو حەلەدا ڕەنگی کۆمەلگەیەکی دابەش بووی بەدوو چینی کۆمەلایەتی‌یەوە ئەوانیش چینی نەجیب‌زادەکان‌و چینی ڕەشە خەلکەکەی گەل بوون ، کە کرێکارو جووتیارو کۆیلەکانیان پێك هێنابوو ..

هەرکە سەدەکانی نێوەڕاست هات‌و دیانەتی مەسیحی ئەوروپای تەنی ، هونەری شانۆی یونانی‌و . ڕۆمانی‌و شارەکانیان بە هۆیەوە لە چاوان بزر بوون ، لە شوێنەکەیدا شانۆیەکی مەسیحی پابەند بە کنیسە دامەزرا ، بەلام سەدەی ڕاپەڕین تێ نەپەڕیبوو کە ئەوروپای بۆ ژیانەوەو شوێن پێ هەلگرتنی کەلەپووری یونانی‌و ڕۆمانی گەڕانەوەو شانۆی دینی لەسەدەی ڕاپەڕینی ئەورووپادا کۆچی کرد .

هەروەك ئەوەی لەتەك ئەمەدا زۆر بیرو ڕاو باوەڕی پووچ زیندە بەچال بوون‌و باویان نەما ، ئاکامی ئەمە شك بە دیارکەوتنی ڕێبازی کلاسیك بوو لە فەرەنسەدا ، کە ئەو کاتە خۆی بە میرات گری ئەسینای کۆن دا ئەنا ..

لەژێر ساو سێبەری ئەو ڕێبازە کلاسیکی‌یەدا کە بنەچەی دروست بوونەکەی داستانە یونانی‌یە کۆنەکان بوو ، ئەدەبی شانۆیی بەسەر تراژیدیاو کۆمیدیادا دابەش بوو بوو ، دیارە لەمەشیاندا شانۆ نامەکان ڕەنگدانەوەی کۆمەلگە چینایەتی‌یەکە بوون ، واتە چینی نەجیب‌زادەکان‌و چینی ڕەش‌و ڕووتەکە ، ئەمەو بە دیارکەوتنی شتێکی دی ، ئەویش پەرەسەندنی تەراژیدیاو کۆمیدیا بوو بۆ شانۆی کەسان [مسرح الشخصيات] پاشان ڕاگوێزانی مل‌ملانێی نێو شانۆ نامەکان لە

دەرەوەی پاڵەوانەکەوە بۆ ناوەوەی ..

ململانێ ، لای کلاسیکی یەکان لە نێوان کەسەکانی شانۆ نامەکانیاندا نەمایەوە ، بەڵکو ململانێکان بۆ ناوەوەی پاڵەوانەکە ڕاگوێزران ، هەروەك ململانێی نێوان : هۆش و عاتیفە یان ئەرك و خۆشەویستی .

نموونەی ئەمەش : شانۆنامەی [السید] ی کۆرنی یە ... یان ململانێی سۆزە دەروونی یە جیاوازەکان ، نموونەی ئەمەش شانۆنامەی [ئەندرۆماك]ە ململانێ کە لە ناوەوەی پاڵەوانە ئافرەتەکە [ئەندرۆماك] ، لە نێوان سۆزی دەقا بۆ مێردە شەهیدەکەی [هیکتۆرو] سۆزە [دایکایەتی] یەکەیدا ڕوو ئەدات .

ئەمەش لەو کاتەدا هەستی پێدەکرێت کە لەلایەن بکوژی مێردەکەیەوە هەڕەشەی کوشتنی کوڕەکەی دەکرێت ، گەر بێت و بەشوو پێکردنی ڕازی نەبێ ، بێگومان ئەم پەرەسەندنە [ڕەنگدانەوە]ی پەرەسەندنی گشتی ژیانەکە بووە .

هەروەك ئاشکرایە ، گرنگترین جیاکەرەوەکانی سەدەی ڕاپەڕین لە ئەوروپادا ، بەدیارکەوتن و قووت بوونەوەی تاك بوو لەبەردەم کۆمەڵدا ، مانای ئەمەش دەرکەوتنی کەسێتی مرۆڤایەتی و داگیرکردنی شوێنی سەرەکی بوو لە کۆمەڵگەکەدا ، دوا بە دوای ئەمە شتێکی ئاسایی بوو ئەگەر شانۆنامەکان بۆ شانۆنامەی کەسان ، یان بۆ شانۆنامەی مرۆڤە نموونەیی کان بگۆڕدرێن ، نموونەی ئەمەش هەموو ئەو کەسە نموونەیی یانەن کە ڕێبازی کلاسیکی خوڵقاندوونی و ناوەکانیانی کردوتە ناونیشانی شانۆنامەکان ... وەك (ئەندرۆماك) و (فیدرۆ) بێرینس و (السید) و (دۆن - جوان) و (ترتۆف)و ئەوانی کە .

دیسانەوە شتێکی ئاسایی بوو ئەگەر ململانێی شانۆ - نامەکان لە دەرەوەی کەسەکانەوە بۆ ناوەوەیان ڕابگوێزرێن ، ئاکامی گرنگی دان ، بە ئینسان و دەست نیشان کردنی بوعدو شیکردنەوەی بنەما دەروونی و ئەقلی یەکانی و ئەو ململانێ یانەی کە لە ناوەوەی ڕا ڕوویان ئەدا ، ئەدەبی کلاسیکی بە ئەدەبی مرۆڤایەتی ناوزەدکرا .

هەرکە سەدەی هەژدەمین هات و ئەو کاتەی کە هەوڵی زەمینە خۆش کردن بۆ شۆڕشی فەرەنسی ئەدرا ، چینێکی کۆمەلایەتی نوێ خۆی لە کۆمەڵگەکەدا بینی یەوە ، ئەو چینەش چینی نێوە ڕاست بوو کە بە چینی بۆرجوا ئەناسرا ، ئەمەش ئەو چینە بوو کە لە شارەوە و لە ئەنجامی پەرەسەندنی بەرهەم و هۆی بەرهەم هینەوە پەیدا بووبوو ، ناوە دەرهێنراوەکەشی لە ووشەیەکی ئەڵەمانی [بورج] وەیە کە مانای شار دەگەیەنێ ، ئەم چینە لە خاوەن بیرو خاوەن پیشە سەربەستەکان و پیشەسازە بچکۆلەکان پێك هاتبوو . ئەمە لەو کاتەدا کە لادێکان تا ئەو کاتە دابەشی هەردوو چینی نەجیب و کۆیلە یان نیمچە کۆیلە بوو بوون .. بەبێ ئەوەی چینێکی نێوەڕاستیان لە نێوانا بێ .

لەم مەسەلەیەدا هیچ ڕێبازێکی ئەدەبی نوێ پێك نەهات جگە لەو گفت و گۆو ووت و ویژانەی ڕێبازی ڕۆمانتیکی نەبێ ، کە تا ئەو کاتە وەك ڕێبازێکی ئەدەبی کامل نەبووبوو ... سەدەی هەژدەهەم سەدەی فەلسەفەو وەعی یەکی کۆمەلایەتی وابوو ، کە شیاوی ئەوەبوو بناغەی شۆڕشی گەورەی فەرەنسە لەسەر زەمینەی خۆش بکرێ ، ئەدیب و خاوەن بیرەکان بەر بەرەکانی کلاسیکی یان لەوەدا ئەکرد کە ناشێ هونەری شانۆ تەنیا لە ، تەراژیدیایەکی دڵ تەزێن ، یان کۆمیدیایەکی بە قاقادا کۆبکرێتەوە ، چونکە ئەگەر وابێ ، ئەوا شانۆ ئاوێنەی ژیان نابێ و ئەرکەکەی لە نیشاندانی ژیاندا بە ناتەواوی بەجێ دەگەیەنێ ...

ئەو ئەدیب و خاوەن بیرانە ئەیان ووت ، ژیان وەك شێوە گشتی یەکەی نە تەراژیدیایەکی دڵ تەزێنە و نە کۆمیدیایەکی بە قاقایشە ، بەڵکو لەیەك کاتدا گریان و پێکەنینیشی بەخۆیەوە گرتووە ، یان ژیان لە ڕەنگە گشتی یەکەیدا نە ڕەشەو نە سپی یە ، بەڵکو بەلای خۆڵەمیشی دا ئەنواری و تا ڕادەی دڵ تەزاندن نامان گرێنێ ، هەروەك تا ڕادەی قاقا لێدانیش نامان خەنینێ ، ئا لەبەر ئەمە ئەو شانۆیی یەی کە ناگاتە ڕادەی تەراژیدیای تەواو و کۆمیدیای تەواو ئەو شانۆیی یە کە وێنەی ژیان لە ڕەوتە گشتی یەکەیدا دەکیشێ .

ئەم دیمەنە فەلسەفی یە بە هاتنە کایەی جۆرێکی نوێ لە شانۆ نامە کۆتایی هات ، کە بە درامای فرمێسکاوی drama larmayant ناونرا ، درامای فرمێسکاوی ئەو درامایەیە کە بە خەمێکی توندو بەهێزو دڵ تەزێن بینەر ناهەژێنێ ، بەڵکو

...ـيكردنی خەمێكی وا كە چاوی پڕ لە ئاو بكا نەگاتە ڕادەی ... نەیخرۆشێنی ... هەمان شت بۆ كۆمیدیاش ڕوویدا

هەر لەسەدەی هەژدەهەمدا ، بارە كۆمەلایەتی یەكان ... گۆران ملیان ئەنـا ، گەر ڕێبـازی كلاسیكی تـوانیبێتی ...ـنە كۆنەكان بگێڕێتەوەو لە بۆتەی هونەرێكی نایابدا دایان ...ی‌و لە هەمان كاتدا تەراژیدیای بۆ نیشاندانی مەرگەساتی ... فەرماندەو نەجیبزادەكان تەرخان كردبێ ، ئەوا سەدەی ...ـدەهەم پێ‌ڕەوكە بوون‌و گەشەی چینی بورجوای بەخۆوە ...ی كە لەو كاتەدا چینی نێوەڕاست بـوووەو لە كۆتـایی ئەو ...ـەیەدا ئاگری شۆڕشی فەڕەنسی هەلگیرسـان‌و كۆتـایی بە ...و فەرماندەو نەجیبزادەكان هێنا ..

لێرەوە ئەو چینە كۆمەلایەتی یە نوێ‌یە كەوتە گەڕان بە ...ـوی شانۆیەكا تا تەنـگ‌و چەلەمـەكانی ژیـانی خۆی تیـادا ...ـبینێتـەوە بۆیـە فەیلەسـووفێكی شۆڕشگێڕی وەك [دیدرۆ] هەستی بەڕاستی‌ی ئەو پەرەسەندنـە كۆمـەلایەتی یـە كردو ...وای بەدی هێنانی درامایەكی ئەكرد كە بابەت‌و كەسـەكان تـەرجەمـەی حالی ئـەو چینە بێت‌و زادەی هـەست‌و نەستی ئەوان‌بێ ، بەمە جۆرێكی نوێ لە شانۆ نامە لەپاڵ تەراژیدیاو كۆمیدیادا بەدیار كەوت .. ئەویش درامای بۆرجوایە . درامای بورژوا ، تەنها لە جۆری هەلبژاردنی بابەت‌و كەسەكانەوە لە كلاسیكی‌یەت جوێ نەبـووە ، بەلكـو لە جۆری هـەلبژاردنی گـری‌و تـەنـگ‌و چـەلەمـەكـانیشـەوە لێ‌ی جـوێ بـووە .. كلاسیكی‌یەت تەنیا بـەلای تەنـگ‌و چەلەمـە مرۆڤـایەتی‌یـە گـشتی‌یەكانا ئەیشكاندەوە ... بە جۆرێك كە ئەدەبەكـەی بە ئەدەبی مرۆڤایەتی Humaniste ناونرا ، واتا ئەو ئـەدەبەی كـە چارەسەری تەراژیدیاكانی ئینسـان وەك ئینسان ئـەكا ، بـۆ نموونە ململانێ‌ی تەراژیدیاكان لە ناوەوەو لە ناخی ئینسانا ، لەنێـوان ڕەگـەزە پـەرش‌و بـلاوەكـانی سـروشتی خـودی مرۆڤایەتیدا ، وەك خۆشەویستی‌و ڕق‌و غیرەو ئەقل‌و ئارەزووو هەموو ئەو سۆزو هەستانەی كە كۆمەلی مرۆڤایەتی پێ‌یانەوە هاوبەشە ڕوو ئەدات .

دیـارە سەرچـاوەی ئەو سـۆزو هەستـانە ، هـەروەك لەمەوبەر ووتمان لە سروشتی مرۆڤدا كۆ دەبێتـەوە ، پاش ئەوە ، فەیلەسـووفەكـانی سەدەی هـەژدەهەم بـە تایبـەتی [دیدرۆ] هاتن ئەوەیان ڕاگەیاند كە تەنگ‌و چەلەمەكانی ئینسان هەمووی لە سروشتی ئینسانەوە وەك ئینسان هەلناقولێ .

... بەلكو گەر نەلێین هەمووی ، ئەوا هەندێكی لەشوێنی تاكەوە لە كۆمەلدا هەلدەقوولێ ، هەر وها لەو پـەیوەنـدی‌یە كۆمەلایەتی‌یانەشەوە كە تاكەكانی بەیەكدی‌یەوە گرێ‌داوە ، بە جۆرێك بنووسێ شانۆ نامەكان لە توانایاندا هەیە ، مـادەیەكی بەپێز لەشوێنی كەسە كۆمەلایەتی‌یەكان یـان ئەو پیشـەیەی پێوەی خەریكن ، بۆ تەراژیدیاكانیان هەلبهێنجن .

ئەمە جگـە لە سروشتی ئـەو پەیـوەندی‌یـانەی كـە بە یەكتری یەوەی بەستوون . بەم جۆرە [تاك] دەبێتە هەوێنی ئەو تەراژیدیایانە ، نەك تەنها لەبەر ئەوەی كە ئینسانـە ، بەلكـو لەبەر ئەوەی پزیشك یان پارێزەر یان بازرگان یان جوتیارە ، یان لەبەر ئەوەی باوك یان برایە .

بەم جۆرە ، دیدرۆ خۆی درامای بۆرژوای لەسـەر ئەو زەمینەیە بنیات ناو ناوی نا [كوری سروشتی] ...

پاش ئەوەی شۆڕشی گەورەی فەڕەنسا هەلگیرسا ، شانۆ وەك هێزێكی زیندوو كـاریگەرو خـاوەن مەسئولیەتی یـەكی كۆمەلایەتی ، بەشـداری‌یەكی فـرەی لەبرەو پێـدانی وەعی شۆڕشگێریدا كرد ... جێ‌ی سەرسوڕمـانمان دەبێ ، كـاتێك تێبینی ئەوە دەكەین كە كۆمیدیا ئەو هونەرەبوو كـە بە بـرەو پێدانی بەشێكی زۆری ئەو هۆشمەندی‌یە هەلساوە پاش ئـەو نەشئەو نوماو پەرەسەندنە ، كۆمیدیا لە [كۆمیدیای كەسان]دا نەمایەوە ... هەروەك ئەوەی لای [مۆلێر] هەبوو ، بەلكو یـان بـەرەو كۆمێـدایای شیكـردنەوەی دەروونی‌و كـۆمـەلایـەتی هـەنگاوی نـا ، هەروەك ئـەوەی لای [ماریڤـو] ، یـان بـووە كۆمیدیای گرێ [حبكة]و ڕووداوە شۆڕشگێری‌یەكان .

سێینەی بۆرما شیەی بەناوبانگ [سەرتاشی ئەشبیلیە]و [ژن هێنانی فیجارۆ]و [دایكی تاوانبار] باشترین نموونەی ئەو جۆرە كۆمیدیایانەیە .

ئەو سێینەیە ، پالەوانەكەی كوڕی گەلە ، زۆر كارو پیشە تـاقی دەكاتـەوە ، هەر لەسـەر تاشی‌یـەوە بیگرە تـا دەگاتـە خزمەتكاری لە مالی خوا پێداوەكاندا ، لەگەل ئەوەشدا بـە شێوەیەكی باش گالتە بەو گـەورە پیاوانـە دەكاو جـەماوەری شانۆیان پێ دەهێنێتە پێكەنین .

تا كار دەگاتە ئەوەی ، شا لویسی شازدەهەم بۆ ماوەی چوار ڕۆژ نووسەرەكەی لە بەندیخانەی باستیلدا بەند بكا .

پاشان بەهۆی تووڕەیی گەلەوە بە ناچاری بەرەلای کرد . شۆڕشی گەورەی فەرەنسا هەموو ئەو ئاواتانەی نەهێنایە دی کە خەلکەکە خەونی پێوە دەدی ، هەرزو چینی بورژوا وەك ئەرستوکراتی هەلگەڕایەوە کە لە سایەی پارەو سامانێکی بەرهەم هاتوی بازرگانی و پیشەسازیەوە حوکمی دەکرد ، خاوەن بیران بۆ جارێکی دی خۆیان لە کۆمەلێکی سەرمایەداری وادا بینیەوە کە هیچ بنەمایەکی مرۆڤ و پیرۆزی یەکانی مرۆڤایەتی ڕەچاو نەکردبوو . ڕێزی هونەرمەندو بەهرە هونەری و ئەدەبیە ـ کانی تیادا نەگیرا ... لێرەوە ئەدەبیەکان دابەشی دوو پۆل بوون ـ پۆلێکی ڕۆمانسی ڕاکردوی لە ژیان و گۆشەن کردووی ذاتی و .. پۆلێکی واقیعی ڕەخنەگر لە ژیان و دەرخەری ناتەواوی یە کۆمەلایەتی و ئەخلاقی یەکان . ڕۆمانسی یەکان ئەو شانۆنامانەیان ئەنووسی کە خرۆشاندن و چێژی جوانکاری تیا دەبینرا .. ئەمە لە کاتێکدا کە ڕێبازی واقیعی بە توانایەکی باوەڕ بەخۆ بووەوە چارەسەری تەنگ و چەلەمەکانی کۆمەلگەکەی دەکرد بە تایبەتیش چینە میللی یەکانی ، بەمە شانۆنامەی جدی [المسرحیة الجادة] لەدایك بو کە بابەت و کەسەکانی لە چینە میللی یەکان وەردەگرت ، کە تا چەند سەدەیەکیش تایبەت بوو بە هونەری کۆمیدیا ... کەواتە لەمەوە بۆمان دەردەکەوێت : ئەگەر فەیلەسووف و ئەدیبەکانی سەدەی هەژدەهەم تووی ڕۆمانسی یەتی یان لە زەوی ئەدەب و هونەرا چاندبێ ، ئەوا هەر لەو کاتەدا تووی ڕیالیزمیشیان تیادا چاندووە ، ئەگەر لە سەدەی هەژدەهەم دا [جان جاك ڕۆسۆ]مان دیبێ کە چۆن ڕێی بۆ ڕێبازی ڕۆمانسی لە فەرەنسەدا خۆش ئەکرد ، ئەوا [ڤۆلتێر] یشمان دیوە کە چۆن لە هەمان سەدەدا ڕێی بۆ ڕێبازی ڕیالیزم خۆش ئەکرد .

پاش هەلگیرسانی شەڕی جیهانی یەکەم ، ڕووداوەکان کاریگەرانە کاریان لە ویژدانی سەردەم و ئەقلی سەردەم کردو جیهانی ئەدەب و هونەریان لەتەك خۆیانا هەژاند .

ئاکامی هەموو ئەوانەش بەدیار کەوتن و ڕەچاو بوونی دوو ڕووداوی کاریگەربوو ، کە هەریەکەیان تا ڕادەیەکی باش کاری لە جیهانەکەی ئەدەب و هونەری کرد ، ڕووداوی یەکەم لە جیهانی ڕۆژ ئاوادا سەری هەلدا ئەمەش لەوکاتەدا بوو کە پیاوانی ئەدەب و هونەرو بیرو بڕوایان بە ئەقلی هۆشمەندی و هێزو توانای ئەو بۆ سەرکردایەتی مرۆڤ لە بەدی هێنانی بەختیاری و ئاشتی‌دا نەما ، هەربۆیەکە ، کەوتنە گەڕان بە دووی سەرچاوەیەکی نوێدا ، تا لە ئاکامدا ئەوەیان بینی یەوە کە فرۆیدو قوتابخانەکەی بە ناوچەی [ناهۆشمەندی] یان نە ئەقلی مرۆڤدا دا ئەنا ... ئەو ناوچەیەش کانگەی هەموو شتە تاسێنراوەکانی دەروونی مرۆڤ و ئارەزووە غەریزی یەکانی ئەوی تیادا حەشار دراوە ...

ئەمەش ئەو بنەچە فەلسەفی یە بوو کە ڕێبازی سریالیەتی لەسەر پێك هات ، واتە ڕێبازی سەروو واقیع یان ئەو دیو واقیع ... پاشان چەند شانۆنامەیەك نووسران کە پال پێوەنەرو دافیعەکانی لا شعوری مرۆڤیان ئەدۆزی یەوە .. نموونەی ئەو جۆرە شانۆنامانەش ، شانۆنامەی [خانوویەك لە شووشە]ی نووسەری سریالی فەرەنسی [جان کوکتو]یە ، تیایدا بەربەرەکانی دایکێك لە ژن هێنانی کوڕەکەیدا ، بۆ ئەو کیژەی خۆشی دەوێ ، بەدیار دەکەوێت شانۆنامەکە ئەوەمان پێ دەلێت ، کە هەلوێستی ئەو دایکە زۆر جار لە خۆشەویستی یەکی سێکسی یەوە بۆ کوڕەکەی دێت ، بەتایبەتیش دایکێکی بێبەش لەو خۆشەویستی یە لای مێردەکەی ، ڕووداوی دووەمیان : تەقینەوەی شۆڕشی سۆشیالیستی بوو لە جیهانی ڕۆژهەلاتدا ، واتە شۆڕشی ئۆکتوبەر لە ڕووسیادا .

لێرەوە ڕێبازی ڕیالیزمی سۆشیالیست لە کارە هونەری و ئەدەبی یەکاندا لەدایك بوو ، ڕیالیزمێکی ڕووناك بینی ئەوتۆ ، کە باوەڕێکی زێدەی بە ئینسان و ئاوات و ئامانجەکانی هەیە ، تا وا لە ئینسان دێ باوەڕی بە خۆی و بە دوێنێ و بە برای ئینسانی بێ و هیچ دژایەتی یەك لە نێوان کاری جەستەیی و ذهنی دا بەدی نەکاو هەولی بنیاتنانی ژیانێکی نوێ بدات ، **لە کلاوڕۆژنەی ئەم ڕیالیزمە ڕووناك بینەوە هەموو ئەدیب و نووسەکانی جیهانی سۆشیالیست سەیری کۆمەل و سروشت و گۆڕانکاری یەکیان دەکەن .** ئەگەر شەڕی یەکەمی جیهان ، **ڕووخانی بنەما ئەخلاقی یەکانی** تاك و ئەدەبی سلوکی **کەسیەتی تاکی بە دوادا هاتبێ** ، پاشان ئارەزووی شیکردنەوە **لە فرۆیدو ڕێبازە فەلسەفی یەکەیدا** بۆ تێڕوانینی ژیان و هونەرو **ئەدەب خۆی نواندبێ** ، ئەوا شەڕی دووەمی جیهان شەپۆلی **بەگوڕترو فرەوانتری لە فرۆیدی یەت** و سریالیەت بەخۆیەوە

ـيـيـد .

ئـەمانـەش ئەو شـەپۆلانـەن کە ئێستـا بە وجـودیەت ـەـاسـرێن . وجودیـەت هەروەکـو لە مانـاکەیـەوە دیـارە ، ـەرهێنراوی وشەی وجودە ئەمەش لە سەر ئەوەی کە وجـود Existence بەربەرەکانی ماهیەت دەکات .

ئەوەش بە ئیعتیبارەکەی کە فەلسـەفەی کـلاسیکی لە ـەمانی [ئەفلاطون]ەوە ، وا سەیر دەکات کـە هەمـوو شتێك ـمهیەتێکی هـەیە . واتـە وێنەیـەکی میسالی ڕووت کـە پێش ـوونەکەی دەکەوێ ، ئا بەو شێوەیە هەموو شتەکان لەسـەر وێنەی ماهیەتەکەیان دروست دەبن ، بەو مانایەی کە ماهیەت پێش بوون یان وجود دەکەوێ . بـۆ نموونـە ئینسان لەسـەر وێنەی ماهیەتە پێشینەکەی دروست دەبێ کە لە کۆمەڵێك بوعدو خاسیەت پێك هاتووە ، هەر ئەو ماهیـەتەش کـە تەسـەوری ئینسان لە خودی ئینسان دا دەکات ، بێ گوێ پێدانـە تاکـە جیاوازەکانی مرۆڤ لەو بەشـانەی کـە لە ماهیـەتی ئینستانـا گۆڕانێکی جەوهەری ناگۆڕێن .

کەواتە بناغەی گشتی وجودیەت ، بـاوەڕ نەبـوونە بـە وجودی ماهیەتێکی پێشینە ، لەمەوە ڕێبازی وجودیەت ئەگاتە ئـەو قەنـاعەتـەی کـە هـەر ئینسـانـە ئـەتـوانێ لە خیـلالی وجودەکەیـەوە ، ماهیـەتی خۆی بسـەلمێنێ ، واتە نمـوونەی بەرزی ئینسان ، ئەمەش بە ڕزگار بونێتی لە هەموو بیرو باوەڕە ئەخلاقیو ڕوحی‌یە بۆ ماوەکانو بەکارهێنانی ئەقڵ لە تەحدید کـردنی هـەڵسو کـەوتـەکـانی ، لەهـەر هـەلوێستێـك لە هەلوێستەکانی ژیانی‌دا .

ئا لەم ڕێبازەوە شانۆنامە وجودی‌یەکان بەدیارکەوتن ، کە سارتەرو هەندێکی‌تر لە بنووسە وجودی‌یەکان نووسیویانن .

لەو سالانەی دواییشدا جیهان شۆڕشێکی نوێ‌ی ، نەك تەنها لەسەری هونەرو ئەدەب بەخۆ بینیوە ، بەڵکو شۆڕشەکە ژیـانی گرتبـۆوەو هونـەرو ئەدەبـەکەش وەك چـالاکی‌یـەکی دانەبڕاو لە ژیانەکە لەگەڵیدا هەژا .

دڵە ڕاوکێ‌ی مـرۆڤـو لاوازی ئیـرادەی بـەرامـبـەر چارەنووسو دەرك پێ‌کـردنی کارە دژ بـە مرۆڤـایەتی‌یـەکان سیمایەکی دیاری ئەو بزووتنەوەیە بوون .

بـەهۆی نـامەفهـومی‌و بێ‌توانـایی تێگـەشتن لەو دوا دوزەخی‌یانەی کە بۆ مرۆڤایەتی ئەنـرایەوە ، هـەندێـك لە ، ڕۆشنبیرانو هونەرمەندان بڕوایان بە ناماقوڵی‌ی ژیان هێنـا ، واتا لە تواناداا نەبوونی ئینسان بۆ تێگەیشتنو ئاشکرا کردنی هۆکانی‌و ڕاڤەکردنی ئەو نەهامەتی‌یانەی کـە بەسـەر مرۆڤـا دێن .

شانۆی ناماقووڵ وەك شۆڕشە لەدژی ژیانەکە ، یاخی بـوونێکی بێـزراو نـائـومێـدیشـە لە بـەرانبـەری دیـاردەو هەلوێستەکان ئەمە جگە لەو یـاخی‌بوونـەی کە لە دژی وێنـە تەقلیدی‌یەکانی دراما نواندی .

لەبەر ئەوەی ژیانەکە ، بە حوکمی هەوڵو کۆششی لەبن نەهاتووی ئینسانو مەودایەکی زیاتری پەرەسەنـدنو بەرەو پێشەوە چوون بە خۆیـەوە دەبینێو درەختی مرۆڤـایەتی بـە دەستی داهێنەرانەی ئەو ئاو ئەدرێ ، ئەوا ئەو جۆرە بیروڕاو بۆ چوونەیانە ناتوانن تا مـاوەیەکی زۆر لەگـەڵ ئەو ژیـانەدا بژین ، ئەمە لەو کاتەدا کە هونەر ، نابێو ناگونجێ ببێتە شتێکی بێزارو نائومێدی نامەفهومو ڕەش‌بین ، هەروەك ئەوەی پێویستە پاش بەندی ئێشو زامەکانی مرۆڤایەتی بێو ڕوونـاك بینانـە سەیری گرێ کوێرەکان بکاو هەولی کردنەوەیان بدا .

دیارە ژیانە پەرەسەندووەکە پابەندی ئەو جۆرە ئەدەبو هونەرەیەو هەریەکەیان تەواوکەری ئەوی تریانن ، لەتەك هەر پەرەسەندنو گۆڕانێکدا ، ئەرکی هونەرەکە دەچێتە قۆناغێکی ترەوەو بە شێوەیەکی دی تەعبیر لەو بارو حالەتە دەکات .

بـەو جـۆرە ، لەوانـەی بـاس‌کـرا ، پـەرەسـەنـدنی هونەرەکانی شانۆمان لە ڕەوتی پـەرەسەنـدنە گشتی‌یـەکەی مرۆڤدا بۆ بەدیار کەوت هەروەك ئەوەیان بۆ ڕوون بۆوە کە ئەو پەرەسەندنو بەرەو پێش چوونە ، لەسـەر بنەچـەی توخمـە هـونەری‌یـە ڕووتەکـان بەدی نـەهاتـووە ، هـەڵبـەتـە ئـەو پەرەسەندنە شان بەشانی گۆڕانکاری‌یەکـانی مرۆڤـایەتی لە لایەنەکانی ڕۆشنبیری‌و کۆمەلایەتی‌و ڕامیاری‌یەوە بە ئـاکام گەییوەو لەتەك ئەماندا هەنگاوی گەشەو بەرەو پێشەوە چوونی داوە .

سەرچاوەکان

1 ـ ضرورة الفن ـ آرنست فيشر
2 ـ المسرح العالمي ـ د . محمد مندور
3 ـ الادب و مذاهبه ـ د . محمد مندور